

ELS *PALATIA* SEPTIMANS:
INDICIS DE L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL ANDALUSINA
AL NORD DELS PIRINEUS¹

*"PALATIA" IN SEPTIMANIA:
SIGNS OF AL-ANDALUS TERRITORIAL ORGANISATION
AT THE NORTH OF THE PYRENEES*

JORDI GIBERT REBULL
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: La presència de l'estat andalusí en terres septimanès ha estat, salvant comptades ocasions, tradicionalment negligida per la historiografia. En aquest text, tot aplicant una línia de recerca contrastada a Catalunya Vella que identifica els topònims derivats de *palatium* amb una primerenca xarxa d'establiments creats a partir de la conquesta islàmica, pretenem donar una primera visió de quin fou l'abast de l'organització territorial d'aquest estat al nord dels Pirineus. L'estudi de les fonts documentals i de la toponímia conservada ens permet veure com aquests topònims mostren unes pautes de dispersió coherents, alhora que es concentren sense excepcions a la meitat meridional de la Septimània.

Paraules clau: Septimània, *palatia*, al-Andalus, carolingis.

Abstract: Presence of Andalusian State in Septimania has been traditionally neglected, with few exceptions, by historiography. In this text, we try to offer a view of the territorial organisation of the Andalusian State at the north of the Pyrenees by means of a line of research, contrasted in Catalunya Vella, that identifies the toponyms derived from *palatium* with a primitive network of settlements built during the Islamic conquest. The study of documentary and toponymic sources reveals that these toponyms show the guidelines of a logical spread, always concentrated in southern Septimania.

Keywords: Septimania, *palatia*, al-Andalus, carolingians.

SUMARI

1. Introducció.- 2. Els *palatia* al sud dels Pirineus.- 3. Els *palatia* septimans: identificació i localització.- 4. Els *palatia* septimans: algunes consideracions.- 5. Conclusions.- Apèndix: Taula de topònims.- Mapa.

¹Aquest article és fruit d'una estada de recerca al Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale de Poitiers propiciada per la concessió d'una beca per a la recerca fora de Catalunya atorgada per la Generalitat de Catalunya. Volem agrair als professors Ramon Martí (Universitat Autònoma de Barcelona) i Philippe Sénac (Université de Toulouse-Le Mirail) les seves atencions i observacions durant la redacció d'aquest treball.

1. INTRODUCCIÓ

El text que es presenta a continuació és una extensió de la línia de recerca endegada fa uns anys per l'equip dirigit pel professor Ramon Martí de la Universitat Autònoma de Barcelona. Entre d'altres coses, es proposaven diverses identifications de sèries toponímiques que es vinculaven a l'organització territorial i la creació de xarxes d'assentaments originats a partir de la conquesta musulmana, amb l'objectiu d'establir pautes vàlides per a la posterior pràctica arqueològica. Aquestes propostes, centrades principalment al voltant dels topònims *palatium* i *pharus*, han començat a donar, en l'àmbit de la Catalunya Vella, els primers resultats en base a diversos projectes de prospecció i excavació². El que aquí es pretén és una ampliació de la recerca, especialment centrada en els derivats de *palatium*, als territoris situats al nord dels Pirineus a partir d'una primera aproximació a les fonts documentals i al registre toponímic conservat.

Per tal de dur a terme el present estudi s'ha confeccionat un corpus toponímic fruit tant de la recerca documental³ com de successius buidatges

²Serveixi d'exemple l'excavació en curs d'una torre vinculada a aquest període sobre Santa Coloma de Farners. C. FOLCH; J. GIBERT; J. LLINÀS; R. MARTÍ, *Excavacions arqueològiques a la Torre del Far (Santa Coloma de Farners, La Selva)*, "Ressó: Revista de Santa Coloma de Farners" (2004), pp. 26-27.

³Aquesta s'ha conduït sobre la majoria dels corpus editats produïts dins la globalitat de l'àrea geogràfica septimana, la major part corresponents a cartularis de monestirs i abadies (Cuixà, Canigó, Arles, La Grasse, Aniana, Gellone, Mas d'Azil, Lézat, Conques), cartularis civils (Montpellier i Carcassona), documentació produïda per les seus episcopals (Elna, Agda, Besiers, Magalona, Narbona, Lodeva, Nîmes, Tolosa), la cancelleria reial carolíngia i diversos reculls generals (*Gallia Christiana*, *Histoire Générale du Languedoc*, *Marca Hispanica*, *Catalunya Carolíngia*, *Cartulaire Roussillonnais*). Pensem que la consulta, si bé no completament exhaustiva en no haver accedit a algunes fonts no editades, ha estat suficientment representativa i equilibrada a nivell geogràfic per poder atorgar a la mostra un bon marge de fiabilitat. En aquest sentit, pensem que el fet que, com es veurà més endavant, els *palatia* documentats mostrin una clara tendència a concentrar-se en l'àrea meridional de la Septimània respon a una qüestió purament històrica i no de caràcter metodològic, ja que es tracta d'un fenomen observat també a nivell de la toponímia conservada. En tot cas, detallém a continuació aquelles fonts que han ofert mencions explícites de *palatia*: ACC: A. GIRY; M. PROU; F. LOT; C. BRUNEL; G. TESSIER, *Recueil des Actes de Charles II le Chauve roi de France. Tome I (840-860) et II (861-877)*, Chartes et diplômes relatifs a l'histoire de France publiés par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Imprimerie Nationale, Paris, 1952; AE: G. TESSIER; R.-H. BAUTIER, *Recueil des Actes d'Eudes roi de France (888-898)*, Chartes et diplômes relatifs a l'histoire de France publiés par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Imprimerie Nationale, Paris, 1967; ALLC: F. GRAT; J. de FONT REAULX; G. TESSIER; R.-H. BAUTIER, *Recueil des Actes de Louis II le Bègue, Louis III et Carloman II rois de France (877-884)*, Chartes et diplômes relatifs a l'histoire de France publiés par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Imprimerie Nationale, Paris, 1978; CC-II: R. d'ABADAL, *Catalunya Carolíngia. Vol. II. Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1926-1952; CCIV: R. ORDEIG, *Catalunya Carolíngia. Vol. IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1999; CCO: G. DESJARDINS, *Cartulaire de l'abbaye de Conques en Rouergue*, Documents Historiques publiés par la Société de l'Ecole des Chartes, Paris, 1879; CR: B. ALART, *Cartulaire Roussillonnais*, Perpignan, 1880; DCB: A. FÀBREGA GRAU, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260. Volum I (844-1000)*, Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona, Barcelona, 1995; LG-I: E. MAGNOU-NORTIER; A.-E. MAGNOU, *Recueil des chartes de l'Abbaye de La Grasse. Tome I, 779-1119*, Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Section d'Histoire Médiévale et de Philologie, Série in.8°- Vol. 24, Editions du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, Paris, 1996; LG-II: Cl. PAILHES, *Recueil des chartes de l'Abbaye de La Grasse. Tome II, 1117-1279*, Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Section d'Histoire Médiévale et de Philologie, Série in.8°- Vol. 26, Editions du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, Paris, 2000; MH:

cartogràfics⁴; cal tenir en compte, però, que, quan es treballa amb fonts toponímiques, hi intervé sempre un factor aleatori, més quan el territori sobre el qual es pretén treballar no és petit i mostra en el seu interior divergències notables pel que fa a la seva evolució històrica i lingüística, com és el cas que ens ocupa. En aquest sentit, cal ser conscients que la conservació dels topònims no és sempre la mateixa, ni tampoc la seva evolució morfològica, mentre que també pot variar el subjecte mateix al que fan referència, perdent-se, com passa en el nostre cas, el seu sentit original; així mateix, quan es treballa amb fonts documentals, cal tenir present que la seva redacció està absolutament lligada a interessos concrets, al mateix temps que el seu abast geogràfic és irregular. Igualment, ha calgut tenir en compte la frontera lingüística que divideix la Septimània altmedieval, amb un domini lingüístic català a l'àrea de l'actual Catalunya Nord i un domini lingüístic occità a la resta del territori⁵; així, si bé a Catalunya trobem, de manera genèrica, els termes “palau” i “palol” o “palou” en referència als llatins *palatium* i *palatiolum*, en el domini occità predominen els corresponents “palatz” i “parazol”. En aquest punt ha estat de gran ajuda la consulta de les fonts escrites medievals, ja que ha permès reconèixer, per exemple, la natura real del terme “parazol”, d'origen dubtós segons alguns diccionaris etimològics⁶.

2. ELS PALATIA AL SUD DELS PIRINEUS

El topònim “palau” i les seves diverses variants apareixen amb profusió tant a l'àrea de Catalunya Vella i fins al Penedès, com al nord dels Pirineus i fins la regió de Narbona-Carcassona, presència que es detecta tant a nivell del registre toponímic conservat com en la seva aparició en les fonts documentals medievals a partir del segle IX. Diversos autors n'han assenyalat repetides vegades el seu origen poc clar, tot i que sovint s'hi ha volgut veure

P. de MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus. Apographa Historica Cathaloniae*, Series Historica I, Editorial Base.

⁴S'han consultat principalment les sèries cartogràfiques de l'Institut Géographique National a dues escales: 1:100.000 i 1:25.000.

⁵Cal considerar que el català es desenvolupa, en origen, a banda i banda dels Pirineus, essent els límits entre el català i l'occità “antics i estables”. J. BASTARDAS, *La llengua catalana mil anys enrere*. Ed. Curial, Barcelona, 1995, p. 49.

⁶F. HAMLIN, *Les noms de lieux du département de l'Hérault*. Éd. Lacour, Nîmes, 1988 (no paginat). L'autor, si bé reconeix, en relació amb els casos coneguts de l'Aude, una possible etimologia provinent del llatí *palatiolum*, defensa, per als exemples de l'Hérault, sobre els que no es coneixen formes antigues, un origen relacionat amb la plantació, als segles XVI i XVII, de boscos de pi pinyoner (*pinus pinea*), conegut també com “pin parasol”; malgrat tot, nosaltres hem considerat tots els casos com provinents del terme *palatiolum*, com així semblen indicar-ho les inequívokes formes antigues i la coherència de la seva dispersió territorial, si bé no descartem la possibilitat d'una confusió en algun cas.

al seu darrere l'existència d'una institució lligada al domini públic i fiscal vinculat a l'època tardorromana⁷.

No obstant, la identificació d'aquests *palatia* amb una primerenca xarxa d'establiments corresponents a la conquesta islàmica ha estat a bastament raonada en diverses publicacions al llarg dels últims anys⁸. En aquestes, es planteja el seu origen a partir de la verificació del cinquè estatal (*hums*) sobre els béns conquerits⁹ que, sobre el terreny, es tradueix en l'aparició d'un gran nombre d'establiments que, majoritàriament, se situen al voltant de les seus episcopals i sobre, o ben a prop, de les vies principals de comunicació. En aquest sentit, podríem relacionar els *palatia* amb els nombrosos topònims derivats de "Quintus" (Quintanas, Quintanillas, Quintela, etc.) que han estat vinculats a aquest mateix procés de repartiment post-conquesta a la zona de la Meseta castellana i a Portugal¹⁰.

L'origen andalusí de la institució ve corroborat per diversos indicis. En primer lloc, l'àmbit geogràfic que mostra la seva dispersió delata el caràcter eminentment hispànic de la mateixa, apareixent de forma reiterativa en les àrees, a banda de la catalana, de Galícia, Lleó, Castella i Navarra; aquesta especificitat, com es veurà, només es veu depassada en terres de la Septimània, incorporades a al-Andalus, com les anteriors, a principis del segle VIII. Podria objectar-se, en aquest sentit, un possible origen en època visigoda que podria coincidir també amb el marc geogràfic descrit; no obstant, en verificar les fonts escrites d'aquesta època, es comprova que el mot *palatium* es refereix sempre a la seu del palau reial, sense cap implicació en la gestió de les finances públiques. No és sinó en fonts vinculades als primers temps de l'estat andalusí, que trobem referències documentals relacionades amb l'existència d'una xarxa de *palatia* rurals. Serveixi d'exemple l'*Apologeticus* de l'abat Samsó, escrit a Còrdova a mitjans del segle IX, i on l'esmentat abat acusa el comte cordovès Serband d'haver fet tributàries totes les basíliques de la ciutat i de convertir en impurs, així, els donatius pietosos adscrits a les

⁷Ja P. Bonnassie posava de relleu que el mot, pels volts de l'any mil, ja no evocava res per als contemporanis, i que caldria veure-hi una supervivència de l'antic domini públic del Baix Imperi. P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, Vol. I, Ed. 62, Barcelona, 1979, pp. 131-32. Aquesta hipòtesi ha estat represa recentment pel que fa a l'àrea de l'Albera a A. CONSTANT, *Châteaux et peuplement dans le massif des Albères et ses marges du IXe siècle au début du XIe siècle*, «Annales du Midi», 109 (1997), pp.443-466 i, dins un marc més general, a J. BOLOS, *El naixement d'un nou paisatge: Catalunya als segles IX-XII*, dins *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, Universitat de València, 2003, pp. 149 i 150.

⁸R. MARTÍ, *Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus*, dins *Les societats meridionals a l'age féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, Tolosa de Llenguadoc, 1999, pp. 63-70; IDEM ET ALII, *Fortificacions i toponímia Omeia dels Pirineus a Damasc*, "II Col·loqui sobre les comunitats rurals del Pirineu", Valls d'Aneu-Lleida, 1999 (en premsa); IDEM, *Palacios y guardias emirales en Cataluña*, "II Congreso de Castellología", Alcalá de la Selva, 2001, pp. 293-309.

⁹Sobre el procés complex de realització d'aquest repartiment, i les múltiples tensions que es generaren al voltant del mateix, veure P. CHALMETA, *Invasión e islamización*, Ed. Mapfre, Madrid, 1994, capítols IV i V.

¹⁰J. ZOZAYA, 711-856: los primeros años del Islam andalusí o una hipótesis de trabajo. *Ruptura o continuidad. Pervivencias pre-islámicas en al-Andalus*, "Cuadernos Emeritenses", 15 (1998), p.97. L'autor destaca l'absència general d'aquests topònims en altres àrees de base lingüística llatina com França o Itàlia.

esglésies, ampliant els tresors del fisc i espoliant el patrimoni diví per enriquir els *palatia fisci*¹¹.

Per altra banda, l'anàlisi de les mencions antigues de *palatia* en terres catalanes permet observar diversos casos de denominacions compostes significatives que expliciten el funcionament d'aquesta xarxa d'establiments en època emiral¹². Coneixem l'existència dels inequívocs *Palatium Abutauri*¹³, *Palacio Avuzido*¹⁴, *Palatium Salathan*¹⁵ i *Palatium Meserata*¹⁶, als quals podriem afegir, probablement, els *Palacio Almalla*¹⁷, *Palatium Aveiza*¹⁸ i *Palatio Moronta*¹⁹; així mateix, a aquest grup caldria adjuntar-li quatre casos inequívocs amb les formes *Palatio Moro* / *Palatio Maurorum* / *Palamors*.

A nivell arqueològic, la relació d'alguns *palatia* amb establiments de tradició romana ha servit per postular el seu origen en aquesta època, especialment pel que fa a l'àrea del litoral català²⁰; no obstant, la seva anàlisi exhaustiva en zones interiors desmenteix aquesta afirmació. Serveixi d'exemple el cas del Berguedà, on la prospecció arqueològica no ha aportat materials d'època romana per a cap dels vuit *palatia* coneguts a la zona, oferint, en canvi, produccions ceràmiques altomedievals que cal vincular als segles VIII i IX²¹. El fet que sota una mateixa institució trobem el que semblen ser fundacions *ex novo* i reocupacions, amb solució de continuïtat o no, d'establiments anteriors, pot explicar-se si, com vèiem anteriorment,

¹¹R. MARTÍ, *Palas o almúnies fiscals*, p. 63.

¹²No obstant, cal dir que, de forma majoritària, les mencions de *palatia* no aporten informacions descriptives, mentre que, quan van acompanyades d'un antropònim, aquest tant pot respondre a una tradició germànica, llatina o àrab, essent aquesta última la minoritària.

¹³En una còpia datada de l'any 951 d'un precepte del rei Eudes de l'any 890 confirmant les possessions de l'abadia d'Amer, apareix una nota del mateix segle X que, precisant els termes de l'alou de Torroella de Montgrí, esmenta un *palatium Abutauri*. P. PONSICH, *L'expédition de Roncevaux et ses conséquences à l'orient des Pyrénées (778-878)*, "Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa", 10 (jun 1979), p. 17 (nota n° 19).

¹⁴Documentat així l'any 982, donava lloc a un extens terme a l'àrea de Ripollet, al Vallès Occidental; la seva etimologia remet a un *Abu Sa'id*, segons J. COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, vol. VI, Barcelona, 1996, pp. 134-35.

¹⁵Forma antiga, apareguda a partir de finals del segle X, de l'actual Palau-Solità, al Vallès Occidental; el segon terme caldria entendre'l com derivat de l'àrab *as-salatin*, plural de *sultan*, "rei, soldà", segons J. COROMINES, *Onomasticon*, pp. 134-35.

¹⁶Documentat també al Vallès, l'etimologia del segon component provindria d'un derivat del verb àrab *zara'a*, amb significat de lloc on hom conrea, camp, com s'ha proposat per a d'altres topònims semblants de l'àrea valenciana. J.-D. GARRIDO VALLS, *El Tractat d'Almírra i el seu context històric*, dins *Almírra, Aportacions a la seua història (IV)*, "El Camp de Mirra", agost 2004, pp. 29-30.

¹⁷L'any 972 es documenta el *Palacio Almalla*, ubi dicunt *Ualle de Romanas* (DCB, doc. 102), a Vallromanes, al Vallès Oriental.

¹⁸Correspondria a l'antic nom de Rocafort (actual municipi de Pont de Vilomara i Rocafort, al Bages), documentat *Palacio de Aveiza* el 932 i *Palaz Aveiza* el 994 (CCIV, documents 386 i 1670).

¹⁹Documentat així ja l'any 966 (DCB, doc. 89), correspon a l'actual lloc de Sant Pere Molanta, a l'Alt Penedès. J. GIBERT REBULL, *La integració a l'Andalus dels territoris a ponent del Llobregat*, "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics", 16 (2005), pp. 39-72.

²⁰J. BOLÓS, *El naixement*, p. 149.

²¹R. MARTÍ; J. CAMPRUBÍ, *Evolució del poblament a la Plana Central del Berguedà des de l'època baix-imperial fins l'alta edat mitjana*, Informes i memòries inèdits, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997-2001.

entenem la creació de la xarxa de *palatia* com a fruit del repartiment de terres fet a partir de la conquesta musulmana, on la verificació del cinquè estatal sobre els béns immobles degué traduir-se en alguns casos en episodis de confiscació i reocupació d'establiments preexistents²².

L'estudi de la natura i distribució espacial dels *palatia* també ha permès proposar nous plantejaments pel que fa a l'evolució de les seus episcopals a l'àrea catalana durant l'Alta Edat Mitjana. Així, s'ha pogut observar com l'organització episcopal perdura (excepte en el cas de Tarragona) sota l'administració musulmana, sent alterada a partir de la conquesta franca, que comporta la remoció d'algunes seus, cas de Guissona-Urgell, i, en altres casos, la seva supressió, cas d'Empúries i Egara²³. En tots els casos, la presència de *palatia* al voltant d'aquests nuclis, situats sobre els accessos viaris que hi concorren, delata una certa vitalitat d'aquests emplaçaments durant el segle VIII.

El cas de les comarques gironines²⁴ exemplifica clarament fins a quin punt aquesta institució s'implanta en el territori, distribuïnt-se a l'entorn de les seus de Girona i Empúries i sobre la xarxa viària i els cursos fluvials. Aquesta densitat es repeteix a la zona del Vallès i també al Penedès²⁵; més enllà, però, disminueix, fet que sembla estretament lligat a l'evolució històrica de cada territori, que al cap i a la fi és la que n'acaba determinant la formació del substrat poblacional i toponímic. En aquest sentit, doncs, una pertinença més dilatada a al-Andalus acaba per alterar, com a conseqüència de processos històrics diferenciats, un registre toponímic propi del moment de la conquesta que, en àrees més septentrionals, queda fossilitzat.

3. ELS PALATIA SEPTIMANS: IDENTIFICACIÓ I LOCALITZACIÓ

La presència a l'entorn de la seu episcopal medieval d'Elna²⁶ de tres *palatia* respon a una disposició característica que s'observa clarament també

²²P. CHALMETA, *Invasión*, pp. 227-230.

²³Per al cas de Guissona-Urgell i per a entendre la dimensió real del conflicte adopcionista, veure R. MARTÍ; M. VILADRICH, *Guissona, origen del Bisbat d'Urgell*, dins *La transformació de la frontera al segle XI*, "Col·lecció El Comtat d'Urgell", 4, Lleida, 2000 pp. 37-66.; per al cas d'Empúries, veure C. FOLCH IGLESIAS, *El territori del nord-est de Catalunya a l'inici de l'edat mitjana: el poblament als segles VII-IX dC*, Treball de recerca de tercer cicle, UAB, 2002, Inèdit, p. 31 i IDÈM, *El poblament al nord-est de Catalunya durant la transició medieval (segles V-XI)*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", (2005), pp. 37-65; per a Egara, J. SOLER MARTÍNEZ; V. RUIZ GÓMEZ, *Els palaus de Terrassa. Estudi de la presència musulmana al terme de Terrassa a través de la toponímia*, "Terme", 15 (1999), pp. 38-51.

²⁴C. FOLCH IGLESIAS, *Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya*, "Quaderns de la Selva", 15 (2003), pp. 139-154.

²⁵Per al cas concret del Penedès, la disposició espacial dels *palatia*, entre d'altres indicis, permet suposar la vitalitat com a enclau estratègic i centre territorial del jaciment d'Olerdola durant el període andalusí. J. GIBERT REBULL, *La integració* (en premsa).

²⁶La primera notícia que posseïm sobre l'existència d'un bisbat a Elna remunta a l'any 572. P.-A. FEVRIER; X. BARRAL I ALTET, *Topographie chrétienne des cités de la Gaule des origines au milieu du VIII siècle. Tome VII. Province Ecclesiastique de Narbonne (Narbonensis Prima)*, De Boccard, 1989, p. 42.

al sud dels Pirineus i que cal vincular tant al fenòmen de la conquesta com a l'establiment de noves administracions territorials, en un procés polític de substitució en què l'aparell eclesiàstic representat pels bisbes hi tindrà un paper fonamental²⁷.

En els tres casos, la documentació primerenca permet afirmar la vitalitat dels emplaçaments en una època reculada de l'edat mitjana. En el cas de Palau del Vidre, la doble denominació que trobem en les primeres mencions, *Securinianum sive palatium Radegarium*²⁸, s'ha posat en relació amb la presència d'un establiment d'època romana que conservaria el record toponímic d'un dels seus possessors, imposant-se definitivament al segle XI la segona denominació, que, a la vegada, acabaria per perdre el component antroponímic²⁹. La hipòtesi sobre un probable origen romà de l'establiment estaria avalada per la troballa de restes d'època imperial a l'entorn de l'actual vila³⁰, tot i que no posseïm dades arqueològiques respecte al nucli urbà pròpiament dit, el qual, al capdavant, es trobaria a l'origen del topònim.

A l'est d'Elna es localitza el lloc de Palol d'Avall, documentat ja a principis del segle X (915) com *Palatiolo subteriore*³¹. En aquest emplaçament s'hi desenvolupà un vilatge (l'església de Santa Maria és documentada a partir de 1136) que perdurà durant tota l'Edat Mitjana, abandonant-se a finals de la mateixa o a principis de l'època moderna. Diverses troballes superficials i l'execució puntual d'un sondeig han permès comprovar l'existència de nivells d'època romano-imperial anteriors a l'ocupació altmedieval³².

Al cantó oposat d'Elna, i sobre la via que porta cap al Conflent, és on cal situar el lloc conegut a la documentació com *villa Palatiolo super vico Helena* (844)³³ o *palatiolum superiorem*, que confrontava amb els termes

²⁷M. ACIÉN ALMANSA, *La herencia del protofeudalismo visigodo frente a la imposición del estado islámico*, dins *Visigodos y Omeyas. Un debate entre la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media*, "Anejos de AEspA", XXIII (2000), pp. 429-441.

²⁸Documentat així l'any 899. P. PONSICH, *Límits històrics i repertori toponímic dels llocs habitats dels antics "Països" de Rosselló-Vallespir-Conflent-Capcir-Cerdanya-Fenolledès*. "Revue Terra Nostra", 37 (1980), p. 47.

²⁹L. BASSÈDE considera que el *Palatium Radegarium* o Palau Roger designaria una construcció d'època carolíngia que interpreta com una residència senyorial fortificada que prendria el nom, germànic en aquest cas, del seu possessor. L. BASSÈDE, *Toponymie historique de Catalunya Nord*, Centre de Recerques i d'Estudis Catalans/Universitat de Perpinyà, 1990, pp. 561-62. Al Berguedà, el lloc on s'emplaça l'església romànica de Sant Sadurn de Rotgers (Borredà) és citat a la documentació amb la denominació homònima de *Palau Rodegari* ja l'any 888. *Catalunya Romànica*, vol. XII, 1985, p. 134.

³⁰R. GRAU, *La région d'Elna à l'époque romaine. Essai de géographie archéologique*, «Cerca», 5, pp. 234-241.

³¹A. CATAFAU, *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (X-XV siècles)*, Canet, Presses Universitaires de Perpignan, 1998, p. 473.

³²P. PONSICH, *Le site gallo-romain de Palol*, «Études Roussillonaises», 4 (1952), pp. 286-288; J.-P. COMPS, *La via Domitia de Salsulae à Ad Centuriones*, dins *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via Domitia et via Augusta* "Documents d'Archéologie Française", 61 (1997), p. 109 (nota 21); J. KOTARBA, *Ad Stabulum*, dins *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via Domitia et via Augusta*, "Documents d'Archéologie Française", 61 (1997), p. 53.

³³L. BASSÈDE, *Toponymie historique*, p. 430.

d'Elna, Montescot, *Bercal* i Cornellà³⁴. La localització exacta admet encara alguns dubtes, ja que s'han proposat tant el lloc avui anomenat Mas Lazerme d'Avall com les restes conegudes pels erudits del segle XIX com Castell de la Reina Helena, tots dos ben propers³⁵.

Per altra banda, cal ressaltar la vinculació de tots tres establiments a la xarxa viària d'origen antic. El càlcul de les distàncies entre les diverses estacions que flanquejaven la *via Domitia* proporcionades per les fonts antigues ha portat a la identificació del lloc de Palol d'Avall com un dels emplaçaments més probables per a la *mutatio* anomenada *Ad Stabulum*. Així mateix, Palau del Vidre, on aparegué un mil·liari baix-imperial, es troba sobre la via que menava en direcció al coll de Panissars³⁶. Pel que fa al Palol d'Amunt, la seva situació es troba a tocar de la *via Conflentana*, eix que, des d'Elna, es dirigia cap a la vall homònima i la Cerdanya per Tuïr i la Cabana de Corbera³⁷.

Quatre exemples més són els que localitzem al Vallespir, tots ells situats a la part baixa de la vall del Tech. Documentat ja l'any 832³⁸, trobem el *palatiolum* de Riuferrer, que cal situar al paratge on s'alça l'avui isolada església de Sant Pere de Riuferrer, a 2 km. al nord-oest de la població d'Arles³⁹. Es tracta d'un fons de vall proper a la confluència entre el Riuferrer i el Tech, on, malgrat l'estretor imposada per les carenes, s'obre un espai prou ampli, avui ocupat per prats i camps de fruiters; ens trobem davant, doncs, d'un lloc apte ja des d'antic per a l'activitat agrícola i de fàcil irrigació⁴⁰. El *palatiolum* és documentat diverses vegades durant el segle IX i considerat com a *villare*⁴¹, tot i que aquesta denominació acabarà desaparei-

³⁴Venda de Qualafons a Miró, comte de Rosselló: "Vindo tibi aliquid de hunc alode meo, id est, villa Palatiolo, qui est super vico Elna, cum omnes fines vel terminos suos (...) Et in frontat ipse villare iamdictus de parte orientis in termino de vico Helna, eet de parte circui in frontat in villa de Montescopio in suos terminos, et parte aquilonis in terminis de Bercalo et Cornelianio" (MH, ap., doc. XLIII, a. 882).

³⁵La ubicació al Mas Lazerme d'Avall és proposada per P. PONSICH, *Límits històrics*, p. 286, mentre que la identificació amb el lloc del Castell de la Reina Helena és recollida a L. BASSEDE, *Toponymie historique*, p. 238. Les restes localitzades en aquest últim jaciment, mai estudiades en profunditat, corresponen a diversos afloraments de murs, un fons de cisterna i material imperial en superfície, que indicarien la presència d'una probable vila, amb una cronologia que arribaria com a mínim fins al segle VII. R. GRAU, *La région*, p. 238; J. KOTARBA, *Ad Stabulum*, p. 53.

³⁶J.-P. COMPS, *La via Domitia*, p. 105.

³⁷Aquesta via, un cop trobat el riu Tet, enllaçaria amb una altra provinent de *Ruscino* per la riba del riu, com veurem més endavant en tractar els *palatia* situats més al nord. P. PONSICH, *Les voies antiques du Roussillon et de la Cerdagne*, dins *Les routes du sud de la France de l'Antiquité à l'époque contemporaine*, Paris, CTHS, 1985, pp. 99-100.

³⁸"...et inde vadit ipse terminus per rigo Ferrario usque ad ipso Palaciolo a Castellano condam aedificato..." (MH, ap., doc. V, a. 832).

³⁹"...praesentes eramus in saepedito territorio Elenense in Valle Asperi, in villare quem nuncupant Rivuloferrario Subteriore. Vidimus in iamdicto villare ipso Palazolo ubi ipsa Ecclesia aedificata est quae nuncupant sancti Petri" (MH, ap., doc. XXXV, a. 876). L'edifici conservat actualment ha de correspondre al consagrat l'any 1159, malgrat que l'església és documentada ja l'any 820 (*ecclesia Sancti Petri in Arulas*). *Catalunya Romànica*, vol. XXV, 1996, pp. 88-90.

⁴⁰De fet, el *palatiolum* afronta *cum ipsas terras vel cum ipsas castenatas et nogareras* (MH, ap., doc. XXXV, a. 876).

⁴¹"Et in ipso pago super rivum Ferrarii, villari quam ipsi monachi de Reganteo comparaverunt et ubi dicitur ad ipsum Palatiolum cum finibus suis" (ALLC, doc. 16, a. 878).

xent de la documentació en benefici de l'apel·lació Riuferrer per designar la globalitat de la vila. Aquest cas és força interessant no només per la menció antiga d'un *palatiolum*, sinó també per les circumstàncies en què es descriu la possessió del mateix. Els documents són ben explícits en la seva insistència per recalcar el domini del lloc per part dels monjos d'Arles a través de la institució de l'*aprisio* ja des dels temps del primer abat, l'*hispanus* Castellà, en una data que cal situar a finals del segle VIII⁴². Cal entendre, doncs, que l'abat i els monjos entren en possessió d'unes terres que, dins el nou ordre de coses generat a la zona en aquest moment, són considerades ermes a nivell jurídic i, per tant, susceptibles de ser apropiades a través del règim de l'*aprisio*, situació que és consentida, si no promoguda, per l'autoritat carolíngia. Pensem que no es tracta d'un detall a menystenir, ja que ens informa sobre la natura jurídica del *palatiolum* i el seu terme, almenys en aquest moment precís.

L'actual nucli urbà de Palaldà, situat sobre un vessant rocós que baixa fins a la riba esquerra del Tech, és documentat ja a partir d'inicis del segle IX amb diverses formes (*Paladdanum*, 814; *Palatiodano*, 874; *Palatioatan*, 881;...) ⁴³ que denoten la natura original de l'establiment, amb l'afegiment d'un segon element antroponímic de natura incerta⁴⁴. En tot cas, aquest *palatium* és considerat, en un exemple de fossilització toponímica precoç, com a *villam Paladdanum* des de la primera menció documental coneguda.

A l'alçada de Ceret, però a la riba esquerra del Tech, encara avui es conserva el topònim d'El Palau per designar una zona planera ocupada per conreus a la vora del riu, però que havia estat un petit vilatge fins inicis del segle XIX. Alguns estudis toponímics l'han identificat amb les diverses mencions d'un *palatiolum* que apareixen a la documentació medieval⁴⁵. No obstant, i pel que hem pogut observar en totes les àrees on apareixen *palatia*, cal dir que la conversió d'un "palol" en "palau" és un fenomen si més no rar, ja que, generalment, l'existència o no del diminutiu es manté al llarg del temps. En aquest sentit, podria donar-se el cas que aquestes mencions fessin

⁴²"Vidimus ipso *Palazolo* primos homines trahentes de eremo ad cultura ad Castellano Abbate (...) Vidimus ad ipso iamdicto Abbate et suprascriptos monachos ipso iamdicto *palatio* ad ipso Abbate et saepe dictos monachos trahentes de eremo per illorum adprisione per hos triginta annos seu et amplius cum omnes suas adjacentias et cum sua simul tota ipsa vâlle" (MH, ap., doc. XXXV, a. 876). El present text està en la línia retòrica i sovint exagerada que acostuma a acompanyar les mencions d'aprisions en aquesta època, amb un clar interès subjacent per negligir la memòria i el dret de les comunitats preexistents. J.M. SALRACH, *Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le nord-est de la Péninsule Ibérique*, "Flaran 10": *La croissance agricole du Haut Moyen Age. Chronologie, modalités, géographie* (1988), Auch, pp. 134-135.

⁴³P. PONSICH, *Límits històrics*, p. 82. La primera menció del topònim, tot i que apareix en un precepte de Lluís el Piadós datat de l'any 833 (*villam vocatam Paladdanum*, MH, ap., doc. VIII, a. 833), es pot fer regular fins l'any 814, ja que es tracta de la reproducció d'un privilegi de Carlemany. J. COROMINES, *Onomàsticon*, p. 125.

⁴⁴De fet, no és un antroponim del tot estrany en l'àmbit geogràfic en què ens movem; trobem, per exemple, a la Garrotxa, un *villafre] Adanó* l'any 981, o, a l'Aude, la forma antiga de l'actual Villedaigne, documentada com a *Ville Daniani* l'any 1165. P. PONSICH, *Límits històrics*, p. 125-126; L. BASSEDE, *Toponymie historique*, p. 560.

⁴⁵L. BASSEDE, *Toponymie historique*, p. 389; P. PONSICH, *Límits històrics*, p. 77. Tot i que no en cita la font, que nosaltres no hem sabut trobar, el primer autor atribueix una datació del segle IX a les primeres mencions de l'establiment, sota les formes *Palatiolo* i *Palazolo*.

referència a un establiment diferent, que nosaltres pensem identificar amb l'actual Mas Paloll o Palol⁴⁶, situat a poca distància al sud-est de Ceret; de fet, sabem, per altra banda, de l'existència d'un "palol" entre Morellàs i Ceret⁴⁷, determinació geogràfica que s'avé sense problemes amb l'emplaçament que proposem, mentre que de cap manera pot referir-se al lloc d'El Palau, a l'altra riba del riu. Hi cap, però, una altra possibilitat: en un document de l'any 1272 s'esmenten uns *loci de Palatiolo superiori et inferiori*⁴⁸ que donen a entendre l'existència de dos palols que, malgrat el que hem dit, potser calgui identificar amb El Palau i el Mas Paloll. Si no es tracta d'una confusió amb el cas ja conegut d'Elna, ens trobariem davant d'un exemple semblant al d'aquesta última ciutat, però en relació ara amb el nucli de Ceret, centre territorial innegable per a l'àrea del Vallespir ja des de ben antic⁴⁹.

L'última menció que hem pogut trobar d'un *palatium* al Vallespir cal situar-la dins el terme de Sant Joan de Pla de Corts, a poca distància riu avall de Ceret⁵⁰. Actualment, aquest topònim no està localitzat, tot i que cal pensar que devia trobar-se no lluny de l'actual nucli urbà, a una banda o a l'altra del riu⁵¹.

A banda dels vinculats al nucli d'Elna, el Rosselló conté una concentració important de *palatia*, disposats sobre les planes al·luvials del Tet i l'Aglí. Un dels casos més significatius és el del *Palatio Monnos*, documentat l'any 967⁵² i que cal ubicar al terme de Malloles, antic poble situat al sud-oest de Perpinyà, avui integrat dins l'actual entramat urbà de la capital rossellonesa. L'emplaçament de Malloles ha suscitat sovint l'interès dels investigadors⁵³, a causa sobretot de la designació del lloc com *villa gothorum* a la documenta-

⁴⁶*Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 14, Barcelona, 1996, p. 20.

⁴⁷J. COROMINES, *Onomasticon*, p. 145.

⁴⁸P. PONSICH, *Limites històrics*, p. 77; la cita és també recollida a A. CATAFAU, *Les celleres*, p. 264.

⁴⁹El *Vicus Sirisidum* és documentat ja des de l'any 814 (CC-II, doc. VI).

⁵⁰Es tracta del reconeixement feudal fet per la dama Minemilla a Oliba, comte de Besalú, dels honors del Pla de Corts (CR, doc. XIV, a. 976): "...totas meas iusticias que sunt meum alod de Pla de Curtis et de Boscheros et de Vilarcello et de Oliuis Sobira et Inferius et de *Palatio* et de Casteled".

⁵¹Així ho fa pensar el fet que els topònims esmentats en el citat document es disposin tant a la riba esquerra (el mateix nucli de Pla de Corts, Castellet) com a la dreta (Vilargell, Camp de l'Oliu) del Tech.

⁵²Testament de Sunifred levita (CR, doc. XII, a. 967): "Et praecipio vobis ut ad domum sancta Eulalia sedis Elnensis mater ecclesiarum Rossillionensium, scriptura donacionis facia[tu]s de omnia quod quantum ego habeo in villa Maliola vel infra eius fines et terminos, excepta ipsa vinea quem vocant *Palatio Monnos* que dono ad domum sancta Maria in iam dicta villa". Al nostre entendre, i a imatge dels topònims citats en el segon apartat on el terme *palatium* s'associa a antropònims àrabo-berbers, és suggestiva una identificació amb Munusa, cabdill berber que, aliat amb els aquitans, encapçalà la revolta reprimida el 731 pel governador 'Abd al-Rahman al-Gafiqi.

⁵³El lloc fou objecte d'una intervenció arqueològica, centrada especialment en la capçalera de la ja derruïda església de Santa Maria de Malloles, els resultats de la qual es poden consultar a M. DURLIAT, *L'église de Malloles*, "Études Roussillonnaises", IV (1954-55), pp. 101-114. Una revisió fou feta a P. ALESSANDRI, *Perpignan, le site de Villa-Gothorum à Malloles*, «Études Roussillonnaises», XIII (1994-95), pp. 85-90. Ens remetem en tot cas als resultats exposats en els citats estudis.

ció del segle X⁵⁴. P. Alessandri, en un intent per aclarir l'origen d'aquest apel·latiu, proposa diverses hipòtesis; podria tractar-se, en primer lloc, d'un distintiu que vindria a diferenciar els possessors del lloc davant la gran massa social de tradició gal·lo-romana, fet que només podria donar-se probablement entre la segona meitat del segle V i inicis del segle VI, donat que, a partir de la conquesta franca, i de cara al nou poder, els habitants de la Septimània seran coneguts com *gothi* per tal de diferenciar-los dels propis francs i dels *hispani* vinguts d'enllà de la frontera amb al-Andalus. Per altra banda, també es planteja una possible relació dels topònims gentilicis del tipus *gothorum* amb els béns d'estat, fet que es produïria, en el cas que això fos així, ja en època carolíngia, quan propietats de l'aristocràcia visigoda passarien a engruixir el domini reial franc. L'última hipòtesi que es proposa té a veure amb el *Palatio Monnos*, que és el que aquí més ens interessa; sovint s'ha volgut relacionar aquest topònim amb els esments d'una *villa Moniano* que havia estat donada en aprisió per part de Carles el Calb als gots Sumniold i Riculf⁵⁵, raó per la qual el lloc passaria a ser conegut a partir del gentilici. No obstant, al nostre parer, aquesta última opció ofereix alguns dubtes raonables: d'una banda, existirien alguns problemes de tipus lingüístic a l'hora de relligar *Moniano* i *Monnos*⁵⁶, mentre que l'anàlisi de la documentació, que, per altra banda, especifica que el lloc en qüestió es troba inequívocament dins la *villa Maliola*, no permet una identificació taxativa, donada la diversitat de possessions que són atorgades a *gothi* a través de l'aprisió. A nivell arqueològic, la intervenció conduïda en l'absis de l'església de Santa Maria ha posat al descobert una seqüència edilícia on se superposen un edifici romànic, una església construïda al voltant de l'any mil, i, per sota, un absis de planta ultrapassada per al que es proposa, de manera aproximada, una datació en època carolíngia basada en les relacions estratigràfiques establertes amb les construccions posteriors i en la manca de material de tradició tardorromana i la presència de ceràmica grisa sense especificar⁵⁷. Per sota d'aquest primer absis encara hi hauria un mur pertanyent a una construcció anterior, de cronologia incerta, però que versemblantment podria situar-se entre el segle VII i l'aixecament de l'absis⁵⁸.

Tot i que el *palatium* no té perquè identificar-se justament amb l'emplaçament de l'església (només sabem que és dins el terme de la vila), no deixa de ser significatiu que el registre arqueològic ens mostri una ocupació altmedieval que, pel cap baix, sembla iniciar-se a partir del segle VII. Res no

⁵⁴*villa Gotorum vel Malleoles* n'és la primera menció l'any 902. L. BASSEDE, *Toponymie historique*, p. 567-68.

⁵⁵«...Sumniuldo et Riculfo Gotis res quasdam nostre proprietatis, quas ipsi actenus per aprisionis jus habuisse cognoscuntur, in pago videlicet Elnensi et in comitatu Rossilionensi, hoc est quicquid in villa Moniano et in Villanova et in Cabanes per aprisionem ex successione avita atque paterna tenuisse usque nunc comprobantur...» (MH, ap., doc. XXV, a. 854).

⁵⁶L. BASSEDE, *Toponymie historique*, p. 568. Aquest autor opina que l'evolució normal del terme *Moniano* acabaria per donar *Monyàs*, com s'anomena un lloc prop d'El Soler, o un altre lloc desaparegut amb el mateix nom i documentat com a *Moniano* l'any 951.

⁵⁷M. DURLIAT, *L'église*, p. 114.

⁵⁸P. ALESSANDRI, *Perpignan*, p. 89.

prova, per altra banda, que la menció d'un *palatium*, com s'afirma en els estudis citats, faci referència a una establiment romà sobre el que, com deixa entreveure la documentació, es planta una vinya; en tot cas, l'únic que sabem del cert és que, a mitjans del segle X, de l'establiment només en resta el topònim. Finalment, cal destacar les condicions pròpies de l'emplaçament, a tocar de diversos cursos d'aigua perennes⁵⁹ i sobre la ruta, testimoniada al llarg de l'Edat Mitjana, que, per la riba dreta del Tet, portava cap al Conflent i la Cerdanya⁶⁰.

A molt poca distància a l'est de Malloles, en direcció a Toluges i Tuïr, es troba el petit nucli d'Orla, documentat com a *Villa Orla* ja l'any 832. És dins el seu terme que l'any 1290 es fa referència a una terra situada *in loco vocato Palau* i a una altra *in loco vocato feixa del Palau*⁶¹.

En el terme de Tuïr, a tocar de la vila, existeix el lloc de Palaudà, del qual prendria el nom una família del segle XIV, i que probablement calgui identificar amb un *locum Palauca* citat l'any 973, fruit d'un possible error de còpia. En tot cas, sembla tractar-se d'un cas homònim al del Palaldà del Vallespir, amb un primer component clar del tipus *palatium*⁶².

Seguint el Tet en direcció al Conflent, trobem altres indicis que ens indiquen la presència de *palatia* al llarg del curs d'aquest riu. En primer lloc, hi ha constància de l'existència d'una peça de terra coneguda amb el nom de *Ad Palau* al terme de Pesillà de la Ribera, del que no en podem precisar res més⁶³. Trobem també diverses mencions, entre els anys 844 i 881, d'un *palatiolum* que el monestir de Sant Policarp de Rasès tindria al territori d'Elna⁶⁴ i que els editors dels textos identifiquen amb un lloc conegut com Les Palatz, al terme de Sant Feliu d'Amunt, terme de Millàs, referint-se, sense cap mena de dubte, al lloc actualment conegut com els Palaus, entre Millàs i Sant Feliu d'Amunt, on avui trobem un polígon industrial. Desconeixem quines són les raons subjacents en aquesta localització de l'establiment, que, per altra banda, nosaltres no hem sabut trobar. Anteriorment ja hem assenyalat els problemes que presentava una suposada transformació del terme (en aquest cas, la pèrdua del diminutiu); de fet, l'esment del *palatiolum* el trobem sempre acompanyat de la menció del lloc de Salelles, a pocs quilòmetres al nord d'Elna, fet que ens fa pensar que els textos podrien referir-se a

⁵⁹P. ALESSANDRI, *Perpignan*, p. 85.

⁶⁰A. CATAFAU, *Les celleres*, p. 409.

⁶¹A. CATAFAU, *Les celleres*, p. 464.

⁶²P. PONSICH, *Límits històrics*, p. 65; L. BASSEDE, *Toponymie historique*, p. 735; J. COROMINES, *Onomasticon*, p. 126.

⁶³"Quarta pecia est ubi dicitur Ad Palau et affrontat ex una parte in tenencia Raimundi de Norton et ex alia in tenencia Petri Guitardi" (LG-II, doc. 249, a. 1271). Aquest document és també citat a A. CATAFAU, *Les celleres*, p. 492.

⁶⁴Es tracta de tres preceptes expedits per Carles el Calb, Carloman i Eudes, per mitjà dels quals posen sota la seva protecció el monestir de Sant Policarp de Rasès i les seves dependències; "...sive cum rebus quas Astrimirus ei monasterio contulit in pago Helenensi, quarum sunt nomina Palatiolus et Salellas..." (ACC, doc. 50, a. 844); "...sive cum rebus quas Astrimirus eidem monasterio contulit et in pago Helenensi, quarum sunt nomina Palaciolus et Salellas..." (ALLC, doc. 52, a. 881); "...et in comitatu Elenensi res quas Guistrimirus comes eidem monasterio delegavit, id est Palatiolum et Salellas" (AE, doc. 7, a. 889).

algun dels palols d'Elna⁶⁵. Una mica més enllà, al poble de Nefiac, es coneix una parcel·la de terra amb el nom de Palasol⁶⁶; aquesta forma, com veurem més endavant, és una de les derivacions comunes del terme *palatiolum* en terres de la Catalunya Nord i de l'Aude.

Pel que fa al curs alt del Tet i al Conflent pròpiament dit, val a dir que la presència de *palatia* disminueix radicalment, fins al punt que només n'hem pogut documentar un cas, l'únic en tota la regió que va des de Nefiac fins als casos coneguts de *palatia* a l'àrea de Llívia, ja a la Cerdanya, fet que contrasta a totes llums amb la situació en àrees geogràfiques properes, com és ara el cas del Vallespir. No sabem si al darrera hi ha raons històriques concretes o si es tracta d'un cas de falta de documentació, qüestió aquesta última si més no sorprenent ja que l'àrea del Conflent no està mancada de conjunts documentals, principalment els produïts pels monestirs de Sant Miquel de Cuixà i Sant Martí del Canigó. De fet, aquest únic cas del que parlem només l'hem pogut detectar a nivell toponímic; es tracta de l'anomenat Prat d'en Palau, situat al nord-oest de Cornellà de Conflent, en el fons de vall planer que acull aquesta població i que s'estén fins a Vernet. Si bé és cert, per altra banda, que la documentació cita la presència d'un *palatium* a Cornellà de Conflent l'any 1047⁶⁷, pel que sabem es tracta d'un palau feudal, probablement construït a finals del segle X o inicis del segle XI i del qual es conserven algunes estructures modificades. No obstant, no es pot descartar tampoc un origen anterior en el mateix sentit que aquí estem plantejant per al conjunt que tractem.

Els dos darrers casos que hem pogut documentar per a la Catalunya Nord es troben ja al nord del Tet. A Sant Llorenç de la Salanca, sobre el curs final de l'Aglí, es documenta l'existència d'un *palatiolum* a partir de l'any 963⁶⁸, lloc avui no identificat que apareix més tardanament a la documentació sota el nom de Palasol⁶⁹. Al nord de Ribesaltes, i a tocar de la zona militar del Camp Maréchal Joffre, es localitza el topònim de Pedra d'en Palau, situat al mig d'una àmplia plana vitícola, entre l'Aglí i els primers contraforts del massís de les Corbières.

Resseguint la costa en direcció a Narbona, només trobem, en tota la franja litoral, un sol *palatium*; no obstant, pensem que es tracta d'un cas altament significatiu, sobretot pel que fa a l'antiguitat de la font que ens n'ofereix la informació. Quan l'any 737 les tropes franques de Carles Martell, en plena ofensiva per obtenir el control de la Septimània, posen setge a Narbona, té lloc un enfrontament bèl·lic que les cròniques franques situen

⁶⁵Si això fos així, fet sobre el que no tenim cap certesa, creiem que no podria tractar-se del Palol d'Amunt, en mans d'un particular en una data tan ajustada com l'any 882. Hauria, per tant, de referir-se al Palol d'Avall, que no apareix a la documentació fins l'any 915.

⁶⁶A. CATAFAU, *Les celleres*, p. 456. Com en altres casos, aquest autor associa el topònim a la hipotètica presència d'un establiment antic del tipus vil·la romana.

⁶⁷Es tracta del *palatium Corneliiani*, on el comte Ramon Guifré presidí un judici. *Catalunya Romanica*, vol. VII, 1995, p. 401.

⁶⁸P. PONSICH, *Límits històrics*, p. 59.

⁶⁹A. CATAFAU, *Les celleres*, p. 583.

clarament a la riba del riu Berre; un exèrcit musulmà, que acudia en auxili dels assetjats, és derrotat pels francs, que li havien sortit al pas. Fou una victòria força celebrada per les fonts llatines, malgrat que l'episodi no comportà la capitulació de Narbona i sí la destrucció de diverses ciutats septimanenses per ordre de Carles Martell en la seva retirada⁷⁰. La notícia rellevant ens la proporciona una de les "continuacions" de la Crònica de Fredegari, molt propera als fets, ja que la part que ens interessa, la segona continuació, fou presumiblement redactada pels volts de l'any 751⁷¹. En descriure la batalla del riu Berre, precisa que quan Carles Martell s'assabentà de la vinguda d'un exèrcit musulmà de suport, l'anà ràpidament a trobar sobre aquest riu, en el *uale Corbaria palatio*⁷². Els editors del text que citem segueixen una proposta més antiga que pretén identificar aquest lloc amb un suposat edifici construït pel rei Ataül⁷³, sense cap altra mena de precisions. Al nostre entendre, però, l'esmentat *palatium* ha d'incloure's dins aquesta xarxa primerenca d'establiments emirals creats arran de la conquesta; és més, es tractaria d'una de les mencions documentals més antigues d'aquest subjecte, amb l'afegit d'una absoluta contemporaneïtat amb els fets descrits, ja que el fragment cronístic fou redactat suposadament anys abans de la presa franca de Narbona. Pel que fa a la seva localització, la crònica és prou explícita en situar la confrontació en el curs final del riu Berre, precisió que obliga a circumscriure els fets a l'àrea compresa entre l'actual poble de Portel-des-Corbières i la desembocadura del riu a l'estany de Sigean⁷⁴. Intentant seguir la lògica dels fets, cal pensar que ambdós exèrcits concorrerien en el lloc de l'enfrontament seguint el traçat, des de punts d'origen oposats, de la *via Domitia*. Pensem, doncs, que cal situar la localització de la topada, i, de retruc, la del *palatium*, pels voltants de l'actual lloc de Ville False, indret per on se suposa que la via franquejava el Berre⁷⁵. En aquell temps, probablement, aquest emplaçament era molt més proper a la riba de l'estany de

⁷⁰Ph. SÉNAC, *Les Carolingiens et al-Andalus (VIII-IX siècles)*, Ed. Maisonneuve et Larose, Paris, 2002. pp. 31-34.

⁷¹O. DEVILLERS; J. MELLERS, *Frédégaire. Chronique des temps mérovingiens (Livre IV et Continuations)*, Brepols, 2001. Els autors opinen que la segona continuació fou elaborada segurament amb motiu de la coronació de Pepi com a rei dels francs, donat el caràcter clarament propagandístic de la mateixa en favor de la nova dinastia.

⁷²"Haec audientes maiores natu et principes Sarracinatorum, qui commorabantur eo tempore in regione Spaniarum, coadunato exercito hostium, cum alio rege Amormacha nomine aduersus Carlum uiriliter armati consurgunt, praeparantur ad proelium. Contra quos praefatur uir Carlus dux triumphator, super fluuium Byrra et uale Corbaria palatio occurrit". O. DEVILLERS; J. MEYERS, *Frédégaire*, p. 222-23.

⁷³J.M. WALLACE-HADRILL, *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar with its continuations*, Thomas Nelson and Sons Ltd., 1960, p. 95 (nota nº1).

⁷⁴Diffícilment, doncs, poden acceptar-se propostes de localització del topònim tant allunyades com la que es fa en relació a un Palatz al terme de Durban (A. SABARTHES, *Dictionnaire topographique du Département de l'Aude*, Paris, 1912, p. 289), que, si bé es troba situat dins la vall del Berre, quedà molt allunyat de la seqüència dels esdeveniments que ens ofereixen les cròniques.

⁷⁵J. LAFORGUE; G. CASTELLVÍ; J.-P. COMPS, *Le tracé général*, dins *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via Domitia et via Augusta*, "Documents d'Archéologie Française", 61 (1997), p. 26.

Sigean, si fem cas dels indicis toponímics i orogràfics⁷⁶, observació important si tenim en compte el desenvolupament de la batalla que ens descriu la crònica, en que tingué lloc un macabre episodi d'intent de fugida i d'ofegament massiu de part de l'exèrcit musulmà, amb col·laboració franca, dins les aigües de l'estany⁷⁷. A banda, però, dels detalls puntuals, el que és important és consignar l'existència, a la primera meitat del segle VIII, d'un establiment qualificat de *palatium* i situat sobre la via principal que uneix Narbona amb els Pirineus.

Coneixem, per altra banda, l'existència de diversos *palatia* dins el massís de les Corbières, ja sigui a nivell documental o toponímic. Malgrat tractar-se d'una zona eminentment muntanyosa i de relleu difícil, tots els casos tenen en comú una ubicació que busca les zones planeres més aptes per a la producció agrícola, prop els cursos fluvials i els eixos de comunicació que travessen la comarca.

Poc a l'est de l'actual poble de Padern, es troba un mas d'època moderna enrunat conegut com Parazol⁷⁸, establiment associat a una àrea de vinya que aprofita el fons de vall del riu Verdoble. El lloc és a tocar del Grau de Padern, pas obligat per accedir des de l'est a la conca de Padern i d'aquí, cap al Rasès i l'interior de les Corbières.

A l'àrea de Durban-Corbières, hem documentat la presència de dos topònims significatius. D'una banda, seguint el Berre en direcció nord des d'aquesta població, s'obre a l'est una petita vall que, en la cartografia que hem pogut consultar, apareix sota el nom genèric de Balats i que pensem que cal identificar amb l'esment, l'any 1663, d'un lloc anomenat "Palatz"⁷⁹. Al nord del Col de la Rouire, en la carretera que de Durban porta a Coustouge, s'obre una vall força estesa i plana, al capdamunt de la qual es troba el mas conegut com Les Palats, que correspondria a un antic feu de l'arquebisbat de Narbona documentat l'any 1204⁸⁰. Aquest mas està situat a tocar del coll que comunica amb la vall que duu a Coustouge i a la zona nord de les Corbières i que, versemblantment, podria haver estat el pas principal abans de construir-se la carretera actual.

A la zona nord de les Corbières s'obre una gran vall que corre aproximadament en direcció est-oest, unint Narbona amb l'àrea de La Grassa. Aquesta vall és travessada per diversos cursos fluvials, sent un d'ells el Nielle, que la recorre de sud a nord a l'alçada de Saint-Laurent-de-la

⁷⁶Tota l'àrea avui coneguda amb el nom de Plaine du Lac, a l'est de Ville False, sembla ser producte de les deposicions sedimentàries del Berre.

⁷⁷"Illisque mutuo confligentibus Sarracini deuicti atque prostati, cernentes regem eorum interfectum in fugam lapsi terga uerterunt; qui euaserant cupientes nauale euectione euadere, in stagnum maris natantes, namque sibimet mutuo conatu insiliunt. Mox Franci cum nauibus et iaculis armaturiis super eos insiliunt suffocantesque in aquis interimunt". O. DEVILLERS; J. MEYERS, *Frédégairé*, pp. 222-23.

⁷⁸Apareix al segle XVIII sota la forma *Parasol* (A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 290).

⁷⁹A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 289. Ens referim al mateix esment citat a la nota nº 74, on es proposava la identificació, al nostre parer errònia, amb el *uale Corbaria palatio* de la Crònica de Fredegari.

⁸⁰*Ad Palatium* (A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 289).

Cabrerisse. És prop la riba dreta d'aquest riu que trobem els actuals llocs de Les Palais i Parazols; probablement, sigui amb aquest segon que calgui relacionar l'esment d'un *rivolum Palaso* que figura com a límit del terme de Villerouge-la-Crémade en una acta interpolada datada de l'any 859⁸¹. No és, però, fins entrat el segle XII que trobem esments documentals ben explícits sobre tots dos llocs; així, documentem, a partir de l'any 1118, el lloc de Parazols amb la seva església de Sant Martí⁸². Finalment, amb la documentació generada per la creació d'un priorat unit a l'abadia de La Grassa a Sainte-Marie-des-Palais, i vinculats a l'aparició d'aquesta institució, són esmentats tots dos llocs⁸³.

Resseguint l'esmentada vall en direcció est cap a Narbona, coneixem l'existència d'un lloc, avui desaparegut, anomenat Parazols, antic feu de l'abadia de Fontfroide i que cal situar entre Quillanet i Auris⁸⁴. A ressaltar el seu emplaçament estratègic sobre la via que uneix Narbona amb les Corbières⁸⁵.

La regió de Carcassona presenta també diversos exemples de *palatia* que hem pogut documentar a través de la toponímia. A l'oest de Conques-sur-Orbiel trobem el paratge conegut com Font Parazol, petita conca conreada que vessa les aigües a l'Orbiel; malgrat l'inequívoca forma toponímica, no hem pogut trobar cap esment documental antic.

Pocs quilòmetres a l'est, trobem un altre establiment homònim, Parazol, antic priorat unit al monestir de Caunes i avui corresponent a un petit nucli agrícola situat al sud de la població de Villarzel-Cabardès. Amb unes característiques d'ubicació geogràfica semblants a l'exemple anterior, en aquest cas sí que en posseïm notícies documentals, almenys des d'inicis del segle XII, esments que, per altra banda, expliciten la natura de l'establiment en una forma més propera a l'original⁸⁶.

Al nord de Laure-Minervois, tenim notícia de l'existència d'un altre priorat, en aquest cas unit a Sant Sebastià de Narbona, al lloc conegut actualment com Palats, avui un mas de grans dimensions. Les mencions més antigues les hem trobat ja ben entrat el segle XIII, referides tant al lloc com

⁸¹“...deinde vvatit usque in rivolum [*Palaso*] et vadit per ipsum rivolum usque ad fluvium Niella...” (LG-I, doc. 25, a. 859).

⁸²“In Narbonensi episcopatu, ecclesiam (...) Sancti Martini de *Palazol*” (LG-I, doc. 203, a. 1118); “Similiter, cum consilio et voluntate senioris nostri Arnelli de Circio de quo tenemus honorem de *Palazolet* ad fevum... (...) ...in nostram partem de decimo Sancti Martini de *Palazolet*...” (LG-II, doc. 14, a. 1125).

⁸³“...et totum quod habemus in Porciano et in Vivariis et villam de *Palaciolo* cum terminis et suis pertinentiis et totum quod habemus in Subpedano et in Cumba Lu[ber]ta et in terminio de Costoja et in *Palatio* et in Villa Rubea et totam turem de *Palaciolo* cum omni circuito suo et homines et feminas...” (LG-II, doc. 54, a. 1172).

⁸⁴L'establiment és documentat com a *Palaizol* l'any 1179; pocs anys després, el 1183, hi trobem la primera menció d'una església associada al lloc, *Sainte Marie de Palaizol* (A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 290).

⁸⁵Aquest eix és esmentat d'antic com a *stratam publicam quae vvatit Narbonam* (LG-I, doc. 25, a. 859) i deu correspondre al *Chemin des Corbières* que trobem un cop passat Auris en direcció a la ciutat.

⁸⁶*Villa de Palazols*, l'any 1101; *Villa de Palazol cum ecclesia sua*, el 1119 (A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 290).

a l'església⁸⁷. L'emplaçament se situa a tocar d'una de les vies que, en perpendicular, travessen la vall de l'Aude, passant per Capendu i Laure-Minervois, sobre una petita elevació rocosa circumdada per conreus. Cal destacar l'existència, en una de les vinyes que envolten l'actual mas, de les restes d'un establiment romà d'època alt-imperial amb presència d'àmbits pavimentats amb mosaic, els quals mostren un posterior ús com a espai funerari⁸⁸.

Al sud de Fontiers-Cabardès, i situat en un vessant de pendent suau entre els cursos dels rius Dure i Linon, es troba el lloc conegut com Parazols, on s'aixeca el mas del mateix nom, centre d'un extens domini agrícola. Malauradament, no coneixem mencions antigues per a aquest cas.

Seguint la vall de l'Aude en direcció Béziers, es documenta l'existència d'un Parazols, lloc avui desaparegut situat dins el terme d'Azille, documentat amb el mateix nom al segle XIII i al qual cal associar l'existència d'un priorat unit a Sant Pau de Narbona⁸⁹.

Ja dins l'actual departament de l'Hérault, al sud de la població de Quarante i a tocar del Canal du Midi, es troba el paratge conegut com Les Parazols, topònim duplicat en el proper Pech de Parazols, sobre el qual no en coneixem esments antics; el mateix succeeix amb el lloc anomenat Parazols, al terme de Nissan-lez-Ensérune⁹⁰. El que convé destacar d'aquests dos últims casos és la seva ubicació sobre eixos de comunicació rellevants: d'una banda, el lloc de Les Parazols de Quarante es troba sobre la via que uneix Béziers i Carcassona al nord de l'Aude, mentre que, en el cas de Nissan-lez-Ensérune, és conegut el traçat de la via Domitia en el tram Béziers-Narbona⁹¹. També al voltant de Béziers hem trobat la referència, purament toponímica, a dos altres possibles establiments; es tracta dels llocs de Parazols, a Villeneuve-lès-Béziers, i de Parasol, a Cazouls-lès-Béziers, tots dos ben a prop de la ciutat, situats respectivament al sud-est i al nord-oest de la mateixa⁹².

⁸⁷*Locus de Palacio*, l'any 1262 i *Ecclesia de Palacio*, el 1360 (A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 289).

⁸⁸C. JOURNET, *Le site archéologique et la mosaïque de Palats (Laure-Minervois)*, "Bulletin de la Société d'Études Scientifiques de l'Aude", LXV (1964-65), pp. 179-183. Coneixem poca cosa d'aquest jaciment, del qual es recuperà part d'un mosaic als anys 60; no obstant, sembla clar que part de les habitacions són utilitzades com a necròpolis en un moment posterior que l'autor de la intervenció situa en època visigòtica, malgrat afirmar que, dins les tombes, mançades d'aixovar, "le squelette était couché sur le côté droit tassé dans les chambres très exigües", descripció que, amb totes les reserves davant la precarietat de la notícia, no deixa de recordar-nos el ritus funerari musulmà. Per altra banda, es deu referir a aquest mateix jaciment una notícia anterior sobre l'existència de material romà en superfície en una vinya anomenada "le Cimetière" que apareix a P. COURRENT; Ph. HÉLÈNE, *Répertoire archéologique du Département de l'Aude. Période gallo-romain*, Montpellier, Fédération historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon, 1935, p. 37.

⁸⁹*Parazols*, l'any 1256; *Ecclesia Sancti Cypriani de Parasolio*, el 1404 (A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 290).

⁹⁰En tenim constància a través de la base de dades de topònims de l'Institut Géographique National.

⁹¹J. LAFORGUE ET ALII, *Le tracé*, dins *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et via Augusta*, "Documents d'Archéologie Française", 61 (1997), p. 25.

⁹²F. HAMLIN, *Les noms*, 1988.

L'únic cas que hem pogut documentar al nord de Béziers correspon al lloc anomenat Pallas, al terme de Mèze, situat a tocar de l'antiga *via Domitia*⁹³ i del qual en tenim constància documental a partir de finals del segle X, quan el lloc és considerat una vila amb església⁹⁴. Avui, en aquest lloc, només resta en peu part d'una construcció que podria correspondre probablement a les restes de l'absis de l'església documentada⁹⁵.

Finalment, cal esmentar la presència del lloc de Palagret al terme de Bédarieux, situat dins la vall del riu Orb, ja dins les estribacions meridionals del Massís Central. N'assenyalem l'existència degut a la interpretació etimològica que es proposa per al seu homònim del terme de Celrà, al Gironès, i que en fa venir l'origen d'un *palatium Egaredi*, en una fórmula toponímica semblant a d'altres casos que ja hem vist⁹⁶. Per altra banda, és significativa la presència en el lloc d'una petita església de les anomenades "prerromàniques", Saint-Saveur-de-Palagret, de petites dimensions i absis trapezoidal, documentada, malgrat tot, per primer cop l'any 1323⁹⁷.

4. ELS PALATIA SEPTIMANS: ALGUNES CONSIDERACIONS

El cas d'Elna és l'exemple més clar que trobem al nord dels Pirineus de la relació que s'estableix entre els *palatia* que podríem denominar periurbans i les seus episcopals, amb tres establiments disposats al voltant del centre urbà sobre les principals vies de comunicació que hi concorren. Com hem pogut comprovar en l'apartat anterior, tots tres apareixen a la documentació entre mitjans del segle IX i principis del segle següent. Carcassona, per altra banda, mostra també una densitat de casos gens menyspreable que, si bé no presenten una disposició tan diàfana com veiem en el cas d'Elna, permeten intuir aquesta relació entre seu episcopal i *palatia* periurbans, exemplificats aquests últims pels dos casos de Conques-sur-Orbiel i el de Laure-Minervois; en aquest cas, però, la disposició se centra en la regió septentrional de la ciutat, circumstància que en principi hem d'atribuir a les condicions

⁹³J. LAFORGUE ET ALII, *Le tracé. Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et via Augusta*, «Documents d'Archéologie Française», 61 (1997), p. 25.

⁹⁴Entre d'altres mencions, l'any 990 és documentada una *Villa Pallas cum ipsa eccl. S. Marie* (E. THOMAS, *Dictionnaire topographique du Département de l'Hérault comprenant les noms de lieu anciens et modernes*, Paris, 1865, p. 139); «...villa quae vocatur Palatiz... (CCO, doc. 18, a. 1013); ...in villa de Palatio... (CCO, doc. 20, a. 1078).

⁹⁵E. BONNET, *Répertoire archéologique du Département de l'Hérault. Périodes wisigothique, carolingienne et romane*, Montpellier, Fédération historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon, 1938, p. 35.

⁹⁶J. COROMINES, *Onomasticon*, p. 124; C. FOLCH IGLESIAS, *Estratègies*, p. 149.

⁹⁷A. SIGNOLES, *Bédarieux (Hérault). Saint-Saveur-de-Palagret, Le paysage monumental de la France autour de l'an mil*, dins *La France de l'An Mil*, «Collòque international CNRS Hugues Capet. 987-1987», Ed. Picard, 1987, p. 432. L'autor, que assenyala que l'etimologia revela una alta antiguitat, proposa una datació per a l'església dins el segle X, tot i que admet un arc cronològic possible fins al segle VII, per paral·lels amb l'església de Baños. A les comarques de Girona, un estudi recent proposa una cronologia per a aquest tipus d'edificis dins els segles VIII-IX, alhora que assenyala una vinculació recurrent dels mateixos amb el topònim *palatium*. C. FOLCH, *El poblament*, pp. 54-55.

orogràfiques del territori i a la influència de la xarxa viària. Així mateix, la ciutat de Béziers, si fem cas de la toponímia, disposaria de diversos establiments de tipus periurbà als seus encontorns que caldria identificar amb els diversos “Parazols” localitzats a Villeneuve-lès-Béziers, Cazouls-lès-Béziers i Nissan-lez-Enserune, als que podríem afegir encara el cas de Quarante.

Probablement, però, el fet més xocant pot ser l'absència gairebé total de *palatia* al voltant de la ciutat de Narbona, capital de la Septimània musulmana i seu del governador, com així ho detallen les fonts islàmiques. Només hem pogut documentar un sol cas, el Palaizol situat entre Quillanet i Auris, sobre una via pública ben documentada que unia Narbona amb les Corbières i la regió de La Grasse⁹⁸. A aquest cas, podríem afegir, tot i que amb reserves, el lloc anomenat Parachol⁹⁹, situat a Marmorières, comuna de Vinassan, al nord-est de la ciutat. Volem fer notar que aquesta relativa baixa densitat es refereix exclusivament a enclavaments immediats a la ciutat, ja que, a una major distància, no manquen els casos situats sobre les principals vies que hi condueixen. Encara que només sigui com a apunt, el cas de Narbona no deixa de recordar-nos el de la ciutat de Barcelona, seu a la vegada d'un governador, on són rars els palaus periurbans immediats, mentre que abunden en el rera país¹⁰⁰.

Pel que fa a l'absència absoluta de *palatia* vinculats a les altres seus episcopals de la Septimània (Agde, Magalona, Nîmes i Lodève), és un fet que, al nostre parer, no fa sinó reforçar la tesi que estem sostenint en aquest treball. La dispersió dels *palatia* i la seva concentració al sud de la Septimània, lluny de reflectir un origen en època visigòtica o carolíngia, mostren, al nostre entendre, quina fou la situació creada a partir de la conquesta musulmana de la regió. Amb la Septimània completament integrada a l'Andalus durant els anys vint del segle VIII, pensem que l'escomesa franca de l'any 737 conduïda per Carles Martell produirà una alteració substancial en les pautes d'organització i gestió dels nous territoris promogudes per l'estat andalusí. A partir d'aquesta data, la presència d'aquest a la Septimània aprofundirà la seva influència principalment al sud de l'eix Narbona-Carcassona, mentre que les regions més septentrionals es regiran purament a través de l'obediència de les èlits indígenes de les ciutats al governador de Narbona, expressada principalment en termes de subjecció fiscal; de fet, pensem veure un reflex d'aquest estat de les coses en la sedició d'Ansemund, comte de Nîmes, pas previ al setge i caiguda de Narbona¹⁰¹. En canvi, la regió subjecta directament a Narbona, així com Carcassona, apartada del front mediterrani i sotmesa a la pressió relativament més feble dels aquitans, i, òbviament, els territoris més meridionals, veurien desenvolupar-se amb major intensitat les tendències integradores dins l'estat andalusí, de manera paral·lela

⁹⁸Vegeu la nota nº 85.

⁹⁹Documentat l'any 1293 com *Campus de Parachol* o *Paracohl* (A. SABARTHÈS, *Dictionnaire*, p. 289).

¹⁰⁰R. MARTÍ, *Palacios y guardias*, p. 298.

¹⁰¹Aquest episodi ha estat estudiat a Ph. SÉNAC, *Les Carolingiens*, pp. 37-40.

a com succeeix a la Catalunya Vella. És dins aquest context que es duria a terme el repartiment i la verificació del cinquè estatal, on hem de situar, com venint defensant, la creació dels *palatia*.

A banda de la relació dels *palatia* amb les seus episcopals, la seva disposició delata també la presència de centres territorials o enclavaments estratègics de menor entitat; així es pot observar, pel que fa al sud dels Pirineus, en els casos de Llívia, Besalú, Cardona o Olèrdola, fet que, al nostre entendre, demostra la vitalitat d'aquests nuclis durant l'Alta Edat Mitjana¹⁰².

En aquest mateix sentit, pensem observar aquest mateix fenomen en terres septimanas, on la presència d'alguns *palatia* podria ser un indicatiu per intuir l'entitat d'alguns nuclis al segle VIII. Pensem observar-ho així en el cas de la vila de Ceret, al Vallespir, on és significativa la presència de fins a tres *palatia* al voltant del nucli actual, ben documentat des d'època primerenca (*vicus Sirisidum*, l'any 814) i on sembla que la monarquia franca posseïria béns públics des de la conquesta. Per altra banda, la concentració d'alguns casos prop el curs baix del Tet possiblement calgui vincular-la amb l'ocupació altmedieval de Castell-Rosselló, l'antiga *Ruscino*; aquesta apreciació s'avindria amb el que l'arqueologia ha posat de relleu en aquest emplaçament, reocupat entre finals del segle VII i mitjans del segle IX¹⁰³.

Més al nord, és més difícil proposar l'existència, en base a la presència de *palatia*, d'aquest tipus de centres territorials menors; no obstant, podria ser el cas de Durban-Corbières, amb dos *palatia* coneguts al seu entorn, i de Conques-sur-Orbiel, amb dos exemples més situats a l'est i l'oest respectivament de l'actual nucli urbà.

A nivell de dispersió territorial, si prenem, com venim defensant, la xarxa de *palatia* com a fruit del repartiment del cinquè estatal (referent en aquest cas als béns immobles) en el moment de la conquesta, s'explica una doble característica inherent a aquesta institució: d'una banda, el caràcter viari, que s'entén per la lògica mateixa de la conquesta i per la necessitat de mantenir emplaçaments de control i d'avituallament sobre les rutes més transitades; en segon lloc, i de forma complementària a l'anterior, la condició d'explotacions agrícoles derivada de la seva integració dins el patrimoni fundiari del nou estat. Cal dir, per altra banda, que, sovint, els *palatia* que

¹⁰²R. MARTÍ, *Palacios y guardias*, p. 298. Tenim constància a partir de les fonts cronístiques d'aquesta operativitat: vegeu l'episodi de les revoltes de Pau i de Munusa per a Llívia, o l'ocupació de Cardona prèvia a la conquesta de Barcelona per Borrell a finals del segle VIII. Per al cas d'Olèrdola, vegeu J. GIBERT, *La integració* (en premsa).

¹⁰³P. ALESSANDRI, *Ruscino, des wisigoths aux francs*, dins *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age. Textes réunis et présentés par Philippe Sénac*. Collection Études », 1995, pp. 9-48. De fet, aquest mateix autor ha proposat certs paral·lels entre el material ceràmic de Ruscino i la ceràmica d'època emiral del sud-est d'al-Andalus. CATHMA, *Ceramiques languedociennes du Haut Moyen Age (VIIe-XIe s.)*. *Études micro-régionales et essais de synthèse*, «Archéologie du Midi Médiéval», XI (1993), pp. 208-213. Així mateix, també recentment s'ha proposat, des d'una altra perspectiva, la natura de l'enclavament de Ruscino com a "un dels punts claus en la xarxa de fortificacions i punts d'avituallament creada per donar suport a l'exèrcit àrab en les seves incursions transpirinèngues". J.E. GARCIA BIOSCA; J. GIRALT; A. LORIENTE; J. MARTÍNEZ, *La gènesi dels espais urbans andalusins (segles VIII-X): Tortosa, Lleida i Balaguer*, dins *L'Islam i Catalunya*, Institut Català de la Mediterrània / Museu d'Història de Catalunya, 1998, p. 150.

hem definit com a periurbans poden ser considerats també enclavaments viaris i centres d'explotació agrícola; es tracta, per tant, de funcions complementàries que cal atribuir de forma genèrica a aquest tipus d'establiments.

A tall d'apunt, no ha deixat de xocar-nos, en consultar les fonts documentals, la menció, en alguns casos, de *palatia* en mans de particulars o institucions vinculades al col·lectiu dels *hispani*¹⁰⁴. Tradicionalment, aquest fet, ja notat per altres abans, s'ha volgut entendre a partir de la gestió que la monarquia franca fa d'uns béns que formen part del patrimoni públic ja des d'època tardorromana. No obstant, i sota l'òptica que proposem, aquest fet pot relacionar-se més aviat amb l'apropiació i concessió que el poder carolingi fa de les terres públiques manllevades a l'estat andalusí, entre elles les vinculades als *palatia*; en aquests casos concrets, doncs, cal pensar que l'*aprisio* es condueix no sobre terres ermes, sinó sobre confiscacions, beneficiant-se'n aquells que justament més col·laboren amb el nou ordre imposat.

5. CONCLUSIONS

Reiterem que la proposta d'identificació toponímica que aquí presentem pel que respecta a l'àrea de l'antiga Septimània no és nova, sinó que forma part d'una línia d'investigació endegada fa uns anys, l'aplicació de la qual a nivell arqueològic ha començat a donar ja els primers resultats. Per tant, l'aportació d'aquest article cal entendre-la dins un marc més àmpli que englobaria també tota la Catalunya Vella. En aquest sentit, pensem que les hipòtesis des d'allí plantejades troben, en principi, la seva confirmació al nord dels Pirineus.

L'anàlisi de les fonts documentals i del registre toponímic conservat ha permès identificar una xarxa relativament densa d'establiments vinculats al topònim *palatium*, situats tots ells en un àmbit geogràfic coherent que no depassa pel nord la ciutat de Béziers ni Carcassona per l'oest. Així mateix, aquests establiments, documentats molts d'ells ja als segles IX-X, mostren unes característiques concretes de dispersió territorial que també han estat observades al sud dels Pirineus i que es poden resumir en ubicacions a l'entorn de ciutats episcopals altmedievals i prop de vies de comunicació importants i àrees de producció agrícola.

Pensem que, si bé la demostració arqueològica definitiva de la vinculació de la xarxa de *palatia* amb la conquesta islàmica encara ha d'arribar, no són pocs els indicis que ho permeten suposar (alguns descrits aquí o més detallats en la bibliografia aportada). Si més no, uns hipotètics orígens en època visigoda o carolíngia tampoc no han estat mai ben defensats. És més, creiem que, pel que fa referència a l'àrea concreta de la Septimània, la identificació aquí proposada contribueix a aportar certa llum a alguns

¹⁰⁴ Vegeu el cas del *palatium* de Riuferrer, la titularitat del qual reclamen amb insistència els monjos d'Arles en base a la seva adjudicació al primer abat, l'hispana Castellà.

aspectes com ara la desigual intensitat de la presència del nou estat o el ritme de la conquesta franca.

Malgrat tot, cal entendre aquest treball com el que és: el pas previ i necessari d'una recerca fonamentalment arqueològica encara per desenvolupar i que estem segurs que serà fructífera, tant al sud com al nord dels Pirineus.

Data de recepció de l'article: juny 2005.

Data d'acceptació i versió final: febrer 2007.

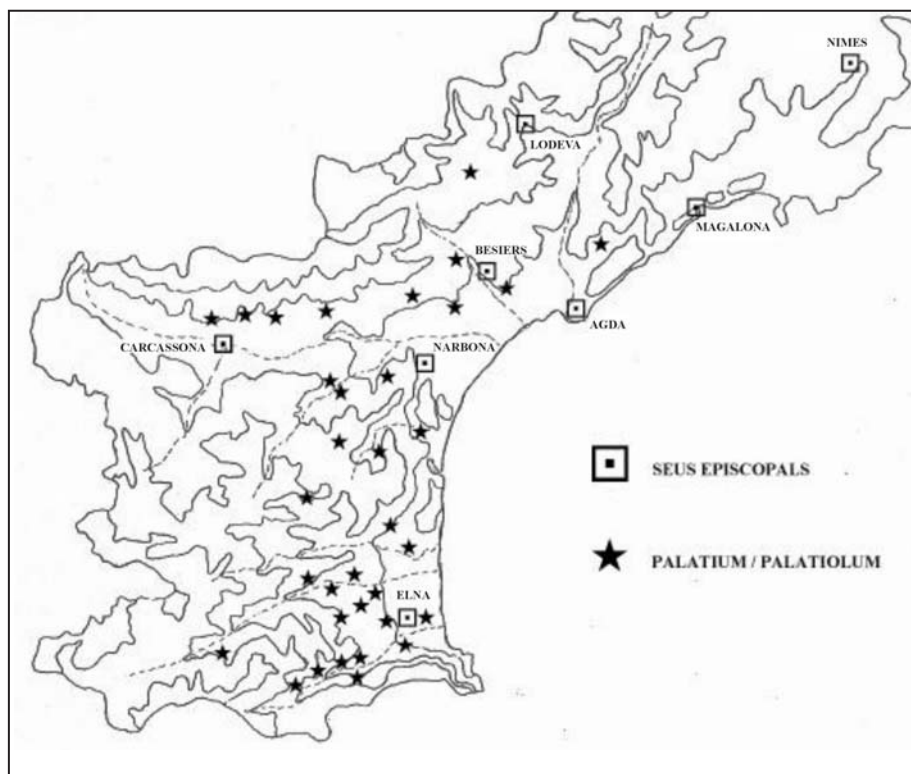
APÈNDIX

TAULA DE TOPÒNIMS

Topònim actual. Localització	Formes antigues	Primera menció	Categoria
Palau del Vidre	<i>palatio Rodegario</i>	899	villa
Palol d'Avall (Elna)	<i>Palatiolo Subteriore</i>	915	
Palol d'Amunt (Elna, desap.)	<i>Palatiolo super vico Helena</i>	844	villa
Sant Pere de Riuferrer	<i>ipso Palaciolo</i>	832	villare (878)
Palaldà	<i>Paladdanum</i>	814-833	villa
El Palau (Ceret)			
Mas Paloll (Ceret)	<i>Palatiolo</i>	s. IX?	
Sant Joan de Pla de Corts (desap.)	<i>Palatio</i>	976	alodium
Malloles (desap.)	<i>Palatio Monnos</i>	967	vinea
Orle (desap.)	<i>Palau</i>	1290	locus
Vil.la Palauda (Tuïr)	<i>Palauca</i>	973	locus
Pesillà de la Ribera (desap.)	<i>Palau</i>	1271	pecia
Els Palaus (Millàs)			
Palasol (Nefiac)			
Prat d'en Palau (Cornellà de Conflent)			
Palasol (St. Llorenç de la Salanca, desap.)	<i>Palatiolum</i>	963	

Pedra d'en Palau (Ribesaltes)			
Ville False (desap.)	<i>uale Corbaria palatio</i>	c. 751	
Parazol (Padern)			
Balats (Durban)	<i>Palatz</i>	1663	
Les Palats (Fontjoncouse)	<i>Palatium</i>	1204	
Parazols (Saint-Laurent-de-la-Cabrerisse)	<i>Palazol</i>	859?, 1118	ecclesia, honorem (1125), villa (1172)
Les Palais (Saint-Laurent-de-la-Cabrerisse)	<i>Palatio</i>	1172	
Parazols (Quillanet, desap.)	<i>Palaizol</i>	1179	ecclesia (1183)
Font Parazol (Conques)			
Parazol (Villarzel-Cabardès)	<i>Palazol</i>	1101	villa (1101), ecclesia (1119)
Palats (Laure-Minervois)	<i>Palacio</i>	1262	locus (1262), ecclesia (1360)
Parazols (Fontiers-Cabardès)			
Parazols (Azille, desap.)			
Les Parazols (Quarante)			
Parazols (Nissan-lez-Ensérune)			

Parasol (Cazouls-lès-Béziers)			
Parazols (Villeneuve-lès-Béziers)			
Pallas (Mèze)	<i>Palaiz, Palatio</i>	990	villa
Palagret (Bédarieux)			

MAPA: Dispersió dels *palatia* septimans, on s'observa la seva concentració a la part meridional de la regió.